

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

RAMİN NOVRUZƏLİ OĞLU ALLAHVERDİYEV

AZƏRBAYCAN TƏQVİM MİFLƏRİNİN SEMANTİKASI

10.01.09 - Folklorşünaslıq

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

B A K I – 2012

Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Seyfəddin Gülverdi oğlu Rzayev

Rəsmi opponetlər: Filologiya elmləri doktoru
Xatirə Bədrəddin qızı Bəşirli

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Adil Savalan oğlu Cəmilov

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrası

Müdafiə “___” _____ 2012-ci ildə saat _____
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu nəzdində
fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan
dissertasiyaların müdafiəsini keçirən FD.01.201 Dissertasiya
Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az-1000, Bakı, İçərişəhər, 8-ci Kiçik Qala döngəsi 31.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış
olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2012-ci ildə göndərilmişdir.

FD.01.201. Dissertasiya Şurasının
elmi katibi filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent:

**Rza Zeynal oğlu
Xəlilov**

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan folklorşünaslığında təqvim miflərinin araşdırılması bütövlükdə Azərbaycan türklərinin mifoloji sisteminin daha dərindən öyrənilməsi baxımından aktual elmi problemdir. Ümumtürk, o sıradan Azərbaycan türk mifik görüşlərinin əsas nüvəsini təşkil edən zamanla (zaman-məkan kontinuumu ilə) bağlı əsatiri görüşlərin tədqiqata cəlb olunması vahid ümumtürk mifoloji sisteminin öyrənilməsi nöqtəyi-nəzərindən də olduqca aktual bir məsələdir. Azərbaycan təqvim miflərinin tədqiq olunması bu ortaq vahid mifoloji sistemin sistem daxili qarşılıqlı münasibətlərinin, təsir istiqamətlərinin, orijinal yerinin müəyyənləşdirilməsi kimi məsələlərə aydınlıq gətirə bilər.

Zamanla bağlı əsatiri dünyagörüşlərin müncərləşdiyi təqvim mifləri bu və ya digər etnosun bütövlükdə yaşam tərzinin həmin etnosun mifoloji məfkurəsində müəyyənləşmiş kodlarla, simvollarla ifadə olunduğu mürəkkəb işarələr sistemidir. Həmin işarələr sisteminin semantik qatlarının araşdırılması onu yaradan etnosun etnik-psixoloji, əxlaqi-mənəvi, mədəni və s. bu kimi spesifik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi prizmasından vacib bir məsələ olaraq qalmaqdadır.

Təqvim mifləri ümumilikdə mifoloji sistemin tərkib hissəsi olduğundan onun semantik laylarının üzə çıxarılması bütövlükdə bu sistemin öyrənilməsinə yönəldilmiş lazımi məsələ kimi də son dərəcə önəmlidir.

Bəşər tarixində şüurun ilkin inkişaf mərhələsi hesab olunan mifik təfəkkürün məhsulu sayılan mifoloji işarələr sisteminin dərindən öyrənilməsi ondan sonra gələn təfəkkür mərhələlərinin (dini, bədii, fəlsəfi düşüncənin) materiallarının asan başa düşülməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İlk formalaşan dini görüşlərdə, eləcə də sonrakı formalaşmış dinlərdə özünü göstərən mifoloji təfəkkürün bu və ya digər arxetipləri, simvolları məhz mifoloji sistemin dərindən öyrənilməsi nəticəsində anlaşılır. O cümlədən, müasir bədii yaradıcılıqda, bədii əsərlərdə bir sıra təhtəşüuri olaraq simvollar şəklində əksini tapan arxetiplərin də

anlaşılması mifoloji sistemin dərindən öyrənilməsinin zəruriliyini ortalığa qoyur.

Vahid mifoloji sistemin aparıcı tərkib hissəsi olan təqvim miflərinin müxtəlif elementləri, simvolları təfəkkür tərzinin, xüsusən, xalq bədii təfəkkürünün sonrakı inkişaf mərhələlərində müxtəlif folklor janrlarına səpələnmiş halda aşkarlanır. Ona görə də miflərin semantik laylarının üzə çıxarılması üçün aparılan digər tədqiqatlar kimi bu tədqiqat da qeyd etdiyimiz folklor janrlarına səpələnmiş mifoloji elementlərin, simvolların əsəri məzmununun, mifoloji köklərinin aşkara çıxarılması baxımından son dərəcə əhəmiyyətlidir.

Təqvim mifləri birbaşa mövsüm mərasimləri ilə vəhdət təşkil etdiyindən, başqa cür ifadə etsək, təqvim mifləri mövsüm mərasimlərinin mətn (işarələr sistemi) şəkli olduğundan, bu mənada birincinin araşdırılması, elə ikincinin tədqiq olunaraq öyrənilməsi deməkdir. Belə ki, ritual simvolların semantik laylarını aşkara çıxarmaqdan ötrü, o cümlədən, həmin ritual simvollarla ritual subyektlərinin (ritual icraçıların) qarşılıqlı münasibətlərinin və bunun fonunda ortaya çıxmış digər semantik qatların dərindən araşdırılması üçün təqvim miflərinin tədqiqi məsələsi qaçılmaz bir zərurətə çevrilir. Burada ritual-mif kontekstinin öyrənilməsi də təqvim miflərinin tədqiq olunmasından keçir. Göründüyü kimi, bütün bu qeydlərimiz Azərbaycan folklorunda təqvim miflərinin hərtərəfli öyrənilməsi məsələsinin aktuallığını bir daha təsdiqləyir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini Azərbaycan türklərinin kosmoqonik, təqvimi, zaman məfhumu (zaman-məkan kontinuumu) ilə bağlı əsəri görüşlərinin əks olunduğu mifoloji mətnlər (eləcə də ümumtürk mifoloji mətnləri), həmçinin Azərbaycan folklorunun nağıllar, dastanlar, əfsanələr, bayatılar, atalar sözləri, tapmacalar, inanclar və s. digər janrları təşkil edir.

Dissertasiyanın predmeti kimi isə Azərbaycan mifoloji məfkurəsində təqvimi, zamanla (zaman-məkan kontinuumu ilə) bağlı əsəri, ritual-mifoloji görüşlər nəzərdə tutulur. Novruz mərasimlərinin ritual simvollarının, bu simvollarla ritual

subyektlərinin (icraçıların) münasibətlərinin öyrənilməsi də araşdırmanın predmetinə daxildir.

Araşdırmanın məqsəd və vəzifələri. Azərbaycan türklərinin təqvimlə, zamanla (zaman-məkan kontinuumu ilə) bağlı mifoloji görüşlərini öyrənmək, həmçinin ümumtürk mifoloji sistemində bu mifik baxışların tutduğu yeri müəyyənləşdirmək, eləcə də ritual-mifoloji görüşləri özündə müncərləşdirən mifik mətnləri və digər faktiki folklor materiallarını dərinədən təhlil edərək təqvim (Novruz) mərasimlərinin bütövlükdə ritual-mifoloji mahiyyətli semantik laylarını praktiki özünü doğrultmuş və hal-hazırda dünya folklorşünaslıq elmində geniş istifadə edilən elmi-nəzəri metodların (psixanalitik, semiotik, strukturalist, müqayisəli-tarixi və s.) köməyi ilə üzə çıxarmaq tədqiqat işinin başlıca **məqsədidir**. Bu başlıca məqsədə çatmaq üçün qarşıya aşağıdakı **vəzifələr** qoyulmuşdur:

Zaman məfhumunun (zaman-məkan kontinuumunun) əks olunduğu Azərbaycan və ümumtürk mifoloji mətnlərini, eləcə də digər folklor materiallarını öyrənmək, araşdırma zamanı onlardan (həmçinin müqayisə üçün bir çox qədim dünya xalqlarının zamanla bağlı mifoloji görüşlərinin əks olunduğu mətnlərdən də lazım gəldikdə nümunələr gətirməklə) maksimum yararlanmaq;

Bu faktoloji materialların təhlili və tədqiqi zamanı elmi-nəzəri mülahizələrdən (metodlardan) yerində məqsədyönlü şəkildə bəhrələnmək.

Dissertasiya probleminin öyrənilmə dərəcəsi. Təqvim mifləri ilə bağlı məsələlər milli folklorşünaslığımızda araşdırılarkən tədqiqatçılar ən çox Novruz mərasimləri və onların adət-ənənələrindən bəhs etmişlər. Burada mifoloji təfəkkürdə təqvimi görüşlərin əsasını təşkil edən zamanla bağlı məsələlərə ya toxunulmamış, yaxud da ötəri toxunulmuşdur. Təqvim miflərindən bəhs edən araşdırıcıların diqqətindən yayınmış məsələlərdən biri də on iki heyvanı təmsil edən qədim türk təqvim sistemidir. Novruz mərasimləri ilə bağlı mifoloji, təqvimi görüşlərə diqqət yönəldiyindən bu məqam tədqiqatçıların nəzərindən yayınmışdır.

Novruz bayramı, onun adət-ənənələri haqqında isə bir sıra tədqiqatçılar bu və ya digər formada yazmışlar. Y.V.Çəmənəminli, M.Təhmasib, M.Seyidov, Ə.Sultanlı, H.İsmayılov, B.Abdulla,

M.Qasımlı, N.Rzayev, M.Allahverdiyev, A.Nəbiyev, F.Bayat, S.Rzasoy, Ş.Albalyev, Ə.Şamil, A.Xəlil, C.Qasımov və digər tədqiqatçılar Novruz mərasimlərini müxtəlif aspektlərdən tədqiqə cəlb etmişlər. Bizdən öncə bu səpkidə aparılan bütün araşdırmaları təqdirəlayiq hal kimi dəyərləndirməklə yanaşı qeyd etməliyik ki, həmin tədqiqatlar Novruz mərasimlərinin müxtəlif məqamlarını işıqlandırsa da, məsələnin sistemli şəkildə dissertasiya işi səviyyəsində işlənməsi zərurəti qalmaqdadır. Bu tədqiqat işinin yazılması da həmin zəruri ehtiyacı müəyyən mənada ödəmək üçün nəzərdə tutulur.

Tədqiqatın elmi yenilikləri. Araşdırmada aşağıdakı konkret yeni mülahizələr, fikirlər, tezlər irəli sürülür. Birinci fəsil üzrə mifik təfəkkürdə zaman məfhumunun maddiləşərək modellər şəklində qavranılması və təqdim olunması məsələləri müəyyənləşdirilir. İkinci fəsildə isə təqvim (Novruz) mərasimlərinin ritual-mifoloji semantikasi aydınlaşdırılır. Bütövlükdə tədqiqat işinin qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrinin tələblərinin həyata keçirilməsinin məntiqi yekunu kimi dəyərləndirilən dissertasiya yeniliklərini aşağıdakı ümumi müddəalar təşkil edir:

- Azərbaycan və ümumtürk mifik təfəkküründə Zaman məfhumu maddiləşərək modelləşir. Yəni maddi varlıqlar görkəmində dərk olunur, bu maddi varlıqların modelləri kimi qavranılır və təqdim edilir.
- Canlı maddi varlıqlar şəklində maddiləşərək qavranılan Zaman modelləri bioloji təsnifata uyğun olaraq üç yerə bölünür.
- Zamanın zoomorfik modelləri; on iki heyvanı təmsil edən on iki illik qədim türk təqvim sistemi Zamanın türk mifik təfəkküründə on iki heyvan görkəmində modelləşməsinin təzahürü kimi aydınlaşdırılır. Hər bir zoomorfik zaman modelinin ayrılıqda mifoloji semantikasi, xüsusilə, zaman-məkan kontinuumu ilə bağlı semantik layları üzə çıxarılır.
- Zamanın antropomorfik modelləri; insan şəklində qavranılaraq modelləşən zaman modellərinin mifoloji

semantikas, xüsusilə, zaman-məkan kontinuumu ilə bağlı semantik laylar müəyyənləşdirilir.

- Zamanın bitkisəl modeli; Dünya Ağac şəklində qavranılan zaman modelinin zaman-məkan kontinuumu ilə bağlı mifoloji semantikas, üzə çıxarılır.
- Cansız varlıqlar görkəmində modelləşən Zaman modelləri, məsələn Ay, Günəş, Dan ulduzu, Ülkər, alma, ərik obrazında qavranılan zaman modellərinin mifoloji semantikas, müəyyənləşdirilir.
- Azərbaycan xalqının folklor məfkurəsində Zaman məfhumunun məxsusi poetik modelləri müəyyən edilir.
- Mifoloji təfəkkürdə on iki sayının Zaman məfhumunun (zaman-məkan kontinuumunun) simvolu kimi işarələnməsi aşkarlanır və onun kosmoqonik tamlığın işarəsi olması müəyyənləşdirilir.
- İkinci fəsildə Novruz mərasimlərinin ritual-mifoloji mahiyyətini təşkil edən arxaik, arxetipik semantik laylar üzə çıxarılır.
- Folklorumuzun digər janrlarında və yazılı klassik ədəbiyyatımızda Novruz mərasiminin hansı şəkildə əksini tapdığı göstərilir.
- Novruz mərasimləri və onun adətləri haqqında orta əsr yazılı mənbələrindəki məlumatların saf-çürük edilməsi nəticəsində Novruz bayramının bir sıra qaranlıq məqamlarına işıq salınır.
- Çərşənbələrin adlandırılması məsələsinə aydınlıq gətirilir.
- Çərşənbələr arxaik rituallar kimi nəzərdən keçirilərək onların ritual-mifoloji əsasını təşkil edən semantik laylar müəyyənləşdirilir.
- Novruz mərasimlərinin ritual simvollarından olan Tonqal (od) və Su simvollarının bir sıra arxaik semantik layları, mifoloji funksiyaları aşkara çıxarılır.
- Novruz mərasimlərinin ritual simvolları ilə ritual subyektləri arasındakı münasibət və bu qarşılıqlı münasibətdən doğan mifoloji funksiyalar aydınlaşdırılır.

- Novruz mərasimlərinin, çərşənbələrin əsasını təşkil edən ritual simvolların təhlili nəticəsində ritualın zamandan asılılığı nəzəri mülahizəsi irəli sürülür.
- Novruz mərasimlərinin, çərşənbə rituallarının “ol zamanda”, ilkin başlanğıc, mifik zamanda yaradılış (kosmoqoniya) aktını, Xaosdan Kosmosa keçid aktını reaktuallaşdıran (yenidən canlandıran) arxaik rituallar, yaxud onların qalığı olması tezisi sübuta yetirilir.

Dissertasiyanın nəzəri-metodoloji əsasları. Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsaslarını müasir elm sahələrində geniş şəkildə istifadə olunan, praktiki olaraq özünü doğrultmuş elmi-nəzəri metodlar təşkil edir. Konkret olaraq, psixanalitik (Z.Freyd, K.Yunq), strukturalist (K.Levi-Stos, R.Karnap, L.Tondl və b.), semiotik (F. De. Sössür, Ç.Pirs, A.Qreymans, R.Bart, V.Terner və b.) elmi-nəzəri metodlardan təqvim, zamanla bağlı görüşləri əks etdirən mifoloji mətnlərin, eləcə də digər folklor materiallarının təhlilində yerində və məqsədyönlü şəkildə istifadə olunur.

Habelə, tədqiqat zamanı antropoloji məktəbin (E.Taylor, A.Lanq, C.C.Frezer və b.) aktual mülahizələrindən, müqayisəli-tarixi metodun (E.Taylor, C.C.Frezer, N.Konrad və b.) əsas tezislərindən də istifadə edilmişdir.

Bütün bu elmi-nəzəri metodlardan yerində və məqsədyönlü faydalanmaq dissertasiyada qarşıya qoyulmuş əsas məqsəd və vəzifələrin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə və nəticədə lazımı elmi yeniliklərin üzə çıxarılmasına zəmin yaratmışdır.

Dissertasiyanın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Araşdırmanın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada irəli sürülən bəzi nəzəri mülahizələr təqvim görüşlərinin araşdırılmasında, xüsusilə, zaman (zaman-məkan kotinuumu) məfhumunun öyrənilməsi baxımından yeni bir yanaşma istiqaməti müəyyənləşdirir. Bu istiqamət mifoloji təfəkkürdə zaman anlayışının maddi varlıqlar görkəmində maddiləşərək modelləşməsi tezisi üzrə araşdırılmasını nəzərdə tutur və mifik düşüncənin təqdim etdiyi ayrı-ayrı zaman modellərinin zamanla (zaman-məkan kontinuumu ilə) bağlı mifoloji semantik laylarının, funksiyalarının üzə çıxarılması mülahizəsini irəli sürür.

Eləcə də təqvim (Novruz) mərasimlərinin, çərşənbə rituallarının araşdırılması, ritual simvollarının semantik laylarının aşkar olunması, həmin ritual simvolları ilə ritual subyektləri (icraçıları) arasındakı münasibətlərin çözülməsi və s. zamanı meydana çıxan nəzəri mülahizələr də bu səpkidə aparılan digər tədqiqatlar üçün faydalı ola bilər.

Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada araşdırılan məsələlər ali məktəblərin filologiya fakültəsində folklor nəzəriyyəsi dərslərində, habelə fəlsəfə fakültəsində şüurun inkişaf mərhələləri, zaman məsələləri ilə bağlı mövzuların keçirilməsi zamanı, eləcə də mifologiya sahəsi üzrə, ələlxüsus da zaman anlayışı ilə əlaqəli tədqiqat aparən araşdırıcılar üçün yararlı ola bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutunda hazırlanmışdır. İndiyədək dissertasiyanın ayrı-ayrı hissələrini əhatə edən məqalələr müxtəlif jurnal və məcmuələrdə çap edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya “Giriş”, iki fəsil, “Nəticə” və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı və predimetı, məqsəd və vəzifələri göstərilir, problemin öyrənilmə dərəcəsi müəyyənləşdirilir, elmi yenilikləri sadalanılır, işin nəzəri-metodoloji əsasları, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Bütövlükdə “Mifoloji təfəkkürdə zaman və təqvim” adlandırılan birinci fəsil üç yarımfəsilə ayrılır. “Zamanın mifoloji təfəkkürdə modelləşməsi” kimi təqdim olunan birinci yarımfəsilə zamanın ümumtürk və milli mifoloji təfəkkürümüzdə maddi varlıqlar şəklində qavranılması və modelləşməsi məsələsi araşdırılır. Aydın məsələdir ki, zaman məfhumunun mifoloji düşüncədə qavranılması həmin düşüncə tərzinin spesifik xüsusiyyətləri çərçivəsində baş verir. Y.M.Meletinski bu xüsusiyyətlərdən ətraflı şəkildə bəhs edərək yazır: “Mifoloji təfəkkürün bəzi xüsusiyyətlərinin nəticəsidir ki,

“ibtidai” insan hələ özünü onu əhatə edən ətraf aləmdən aydın şəkildə ayırmamış və təbiət obyektlərinə öz məxsusi xüsusiyyətlərini köçürmüş, onlara həyat, insani hisslər, şüurlu, məqsədli təsərrüfat fəaliyyəti, insan fiziki görkəmində çıxış etmək imkanı, sosial təşkilata malik olmaq və bu kimi xüsusiyyətləri şamil etmişdir. Bu “ilkın ayırıldılməzlik” insanın özünün təbii aləmlə vəhdətini instiktiv duymasının, təbiəti stixik dərk etməsinin deyil, məhz insanı təbiətdən keyfiyyətə ayırd etməyi bacarmasının nəticəsidir”¹.

Beləliklə, ətraf mühiti, orada baş verənləri sinkretik şəkildə qavrayan mifoloji təfəkkür zaman anlayışına da bu sinkretik qavrayış prizmasından yanaşır. Buna görə mifik düşüncədə zaman anlayışı ayrıca mücərrəd bir proses kimi qavranılmır və maddi olan varlıqların fonunda dərk olunur. O.M.Freydenberqin təbirincə desək, “Zaman ibtidai şüurda müəyyən hissələrə malik olan məkan görkəmində təsəvvür olunmuş; məkan isə əşyalar görkəmində qavranılmışdır”². Deməli, mifoloji təfəkkürdə zaman maddiləşərək müəyyən maddi varlıqlar formasında modelləşir. Bu halda mifik məfkurədə zamanın modelləşməsi maddi olan varlıqların fonunda gerçəkləşir.

Maddi varlıqların canlı və cansız olmaqla iki yerə bölünməsi zamanın mifoloji təfəkkürdə modelləşməsinin də bu iki istiqamət əsasında təsnifləndirilməsini şərtləndirir. Birincisi zamanın canlı varlıqlar, ikincisi isə cansız varlıqlar görkəmində modelləşməsidir. Canlı varlıqların üçlü (bitki, heyvan, insan) təsnifinə uyğun olaraq, mifoloji təfəkkürdə zamanın modelləşməsi üç istiqamədə özünü göstərir:

1. Zamanın zoomorfik modelləşməsi;
2. Zamanın antropomorfik modelləşməsi;
3. Zamanın biomorfik (bitkisəl) modelləşməsi.

---

¹ Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. Москва, Издательство «Наука», 1976, с. 164-165

² Фрейденберг О.М. Миф и литература древности. Москва, Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1978, с.20

Təqvim miflərində zamanın zoomorfik obrazda modelləşməsi özünü geniş şəkildə göstərir. Mifoloji təfəkkürdə zamanın canlı maddi varlıq kimi qavranılması həm də zoomorfik mifoloji modellərlə xarakterizə olunur. Birinci yarımfəslin “Zoomorfik modelləşmə” başlıqlı hissəsində qədim türk xalqlarının istifadə etdikləri on iki heyvanı təmsil edən on iki illik təqvim sistemi əsasında zamanın (zaman-məkan kontinuumunun) on iki heyvan görkəmində qavranılması və modelləşməsi müəyyənləşdirilir. Təqvimin illərinin hər birini təmsil edən on iki zoomorfik zaman modelinin ayrı-ayrılıqda zamanla (zaman-məkan kontinuumu ilə) bağlı arxaik semantik layları üzə çıxarılır.

“Antropomorfik modelləşmə” başlıqlı hissədə zaman məfhumunun mifoloji təfəkkürdə insan şəklində qavranılması və təqdim olunmasından bəhs olunur. Bu səpkidə mifoloji mətnlərin araşdırılması müəyyən edir ki, zaman anlayışı mifopoetik məfkurəmizdə həm də insan görkəmində modelləşir.

Araşdırmamız göstərir ki, milli mifoloji mətnlərimizdə və digər folklor nümunələrimizdə zamanın antropomorfik modelləri geniş yayılmışdır. Burada zamanın həm nisbətən böyük, həm də kiçik hissələri, başqa sözlə desək, fəsillərin, ayların, günlərin antropomorflaşmasının şahidi oluruq. Məsələn, Süleyman peyğəmbərlə bağlı bir nümunədə göstərilir ki, peyğəmbər “...üzüyü verir qıza taxır barmağına. Gedir, günorta gəlir, görür ki, burda orta yaşdı kadın oturubdu. Buna heş nə demir, çıxır gedir. Bir də axşam gəlir ki, burda bir qoja arvad oturuf. Çox ayna-bəynə baxır, qoja diir:

-A oğul, nə gəzirsən?

-Burda bir cavan qız var, mən onunla əhd-peyman eliyif iş üçün gəlmişəm.

-Diir ki, o, mənəm. Səhər elə cavan qız oluram, günortalar orta yaşlı kadın oluram, axşam da bax belə qoja oluram”.³

Ümumiyyətlə folklor nümunələrinə görə “Qoca qarı”, “Qartmış qarı”, “Böyük Çillə”, “Kiçik Çillə”, “Boz Çillə (Ay)”, “Xıdır Nəbi”,

---

³ Azərbaycan folkloru antologiyası. 12-ci kitab (Zəngəzur folkloru). Bakı, “Səda” nəşriyyatı, 2005, s. 217

“Xızır”, “Kosa”, “Oğuz” kimi insan obrazları zamanın müəyyən kəsimlərinin modelləri olaraq təqdim olunur. Bu modellər zaman-məkan kontinuumu ilə ilişgili semantik qatları özündə müncərləşdirir ki, həmin semantik laylar da burada aşkara çıxarılır.

Birinci yarımfəslin “Biomorfik (bitkisəl) modelləşmə” adlı hissəsində zaman-məkan kontinuumunun Dünya Ağacı modelində qavranılması və təqdim olunması müəyyənləşdirilir. Məlum olur ki, Azərbaycan türklərinin mifoloji təfəkküründə kainatın zaman və məkan bölgüsü Dünya Ağacının timsalında (kökləri – keçmişi və xtonik aləmi, gövdəsi – indini və aralıq məkanı, budaqları – gələcəyi və səmanı simvolizə edir) qavranılır.

Cansız varlıqlarla zamanın modelləşməsi də mifoloji görüşlərimizdə əksini tapır. Günəş, Ay, Dan Ulduzu kimi astral cisimlər, həmçinin alma, ərik meyvələri (predmetləri) zamanın modelləşdiyi maddi varlıqlar olaraq özünü göstərmiş olur.

Zaman anlayışı milli folklorumuzda metaforik şəkildə əksini tapır ki, bu, poetik modellər olaraq meydana çıxır. Yəni folklorumuzda xalqın birbaşa həyat tərzinin ən önəmli hadisələri ilə uyuşdurularaq qavranılan zaman məfhumu müxtəlif spesifik poetik modellərlə ifadə olunur. Əgər mifoloji təfəkkürdə zaman məfhumu canlı və cansız maddi varlıqlar şəklində maddiləşmiş formada qavranılaraq bitkisəl, zoomorfik, antropomorfik və əşyəvi modellər kimi təqdim olunurdusa, sonrakı inkişaf mərhələsində metaforik düşüncə süzgəncindən keçərək dərk edilir və poetik modellərlə göstərilir. Artıq burada zamanın diskretikliyi anlaşılır, ayrı-ayrı vaxt hissələri, kəsikləri ən səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə nəzərə çatdırılır.

Məsələn, aylar özünəməxsus poetik modellərlə təqdim olunur: fevral – boz ay, mart – çıxçömbəl, oğlaqqıran ay, aprel – leysan, may – ağlargülər, iyun – vaynənə, iyul – qorabişirən, avqust – quyruq donan (bəzi yerlərdə quyruq doğan), elqoyan, sentyabr – solyan, oktyabr – elköçdü, noyabr – qırovdüşən və s⁴.

---

⁴ Abdulla B. Azərbaycan mərasim folkloru. Bakı, Qismət, 2005, s. 154

Zamanın kiçik vahidlərindən olan günlər də spesifik şəkildə adlandırılır: 1-ci gün – süt günü, 2-ci gün – süt gününün dannası, 3-cü gün – dannasının dannası, 4-cü gün – qatıqlı aş bişən gün, 5-ci gün kiçik südə düşən gün, 6-cı gün – oba bırdan köçən gün, 7-ci gün gənə gəldi süt günü⁵.

Əsatiri düşüncədə saylar işarə kimi xüsusi semantik yükə malikdir. Mifoloji təfəkkürə görə, say zaman-məkan kontinuumunun işarəsi kimi də özünü göstərir. Mifik düşüncədə hər bir sakral rəqəmin öz mifoloji semantikasi, funksiyası var və ümumi say sisteminin bir ünsürü kimi daşdığı semantikadan savayı hər biri ayrıca sırf özünəməxsus mifoloji məzmun tutumuna malikdir. On iki sayı bu baxımdan əsatiri düşüncədə özünün spesifik mifoloji funksiyaları ilə diqqəti cəlb edir.

On iki rəqəmi ilə bağlı, demək olar ki, bütün əsatiri mətnlər bu sayın ən ilkin mifoloji məzmunu haqqında mühim bir tezis irəli sürməyə əsas verir. Əsatiri düşüncədə on iki sayının mifoloji funksiyalarının müəyyənləşdirilməsi nəticəsində gəlinən qənaətimiz belədir ki, ***mifik təfəkkürdə on iki sayı hər şeydən öncə kosmoqonik tamlığın, mükəmməl bütövlüyün, bitkinliyin, tam yekunlaşmış kosmik yaradılışın, bir sözlə dünyanın tamam formalaşmış modelinin, kosmosun bu və ya digər formada birbaşa işarəsidir.*** İlkin və əsas olan semantika budur. Bu mifik məzmun sonralar zaman-zaman digər təfəkkür formalarında transformasiya olunmuş şəkildə müxtəlif semantik variasiyalar halında özünü büruzə verir.

Digər sakral rəqəmlər kimi on iki sayının da mifik köklərinin mifoloji mətnlərdə, eləcə də digər folklor nümunələrində, sonrakı dini görüşlərdə (dinlərdə) və etnosun müxtəlif rituallarında, ayin-mərasimlərində qorunub saxlanılmasını nəzərə alaraq həmin sayla bağlı araşdırmalarımızı üç istiqamət üzrə aparırıq:

1. Mifoloji görüşlərdə (zaman-məkan kontinuumunun işarəsi kimi, mükəmməl tamlığın işarəsi kimi, əbədi

---

⁵ Şirəliyev M. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı, Şərq-Qərb, 2008, s. 323

- həyat işarəsi kimi) və digər folklor nümunələrində (janrlarında);
2. Dini (həmçinin dini-fəlsəfi) görüşlərdə, dünyəvi dinlərdə, səmavi kitablarda (Tövratda, Bibilyada, İncildə, Qurani-Kərimdə); və
  3. Müxtəlif rituallarda (yaxud arxaik ritual qalıqlarında), ayinlərdə, mərasimlərdə, müasir adət-ənənələrdə.

“Təqvim mərasimlərinin ritual-mifoloji semantikasi” adlandırılan ikinci fəsil Novruz mərasimlərinin, çərşənbə rituallarının, o cümlədən həmin mərasimlərlə bağlı simvolların ritual-mifoloji mahiyyətinin elmi prinsiplərlə üzə çıxarılması kimi vacib məsələləri ehtiva edir. Bu fəslin “Təqvim mərasimləri və Novruz” başlıqlı hissəsində Novruz bayramının konkret yazılı mənbələrdə hansı şəkildə əks olunması araşdırılır. Ö.Xəyyam, Ə.Biruni, A.Oleari, F.Kotov, J.Şardən və digər alimlərin, səyyahların Novruz mərasimləri ilə bağlı yazdıqları dəyərli məlumatlardan yararlanmaqla bu bayramın tarixi izləri öyrənilir, həmin yazılı məlumatlardan bayramın ümumi ritual-mifoloji semantik laylarının aşkar edilməsində köməkçi mənbə kimi istifadə olunur.

Bayramın tarixi şəxslərlə əlaqələndirilməsi məsələsi də aydınlaşdırılır. Məlum olur ki, Novruz bayramının müəyyən əfsanəvi və hətta tarixi şəxsiyyətlərlə əlaqələndirilməsi mifoloji təfəkkürün təsirinin, yəni demiurq, mədəni qəhrəman (daha arxaik qatda allahlar) funksiyalarının həmin şəxslərin əfsanələşdirilmiş obrazlarına transformasiya edilməsindən başqa bir şey deyildir. Yəni əslində real tarixi şəxslər, hökmdarlar və ya müqəddəs hesab edilənlər, birbaşa demiurqların mifoloji funksiyalarını yerinə yetirirlər. Bu funksiyalar isə onların invariantın transformativ variantları olduğunu təsdiqləyir. Şərq xalqlarının dünyagörüşündə yer tutan Cəmşid obrazı əslində tarixi şəxsiyyət yox mədəni qəhrəmandır və bu mədəni qəhrəmanla Novruzun əlaqələndirilməsi mifoloji düşüncənin məntiqinə uyğundur. Digər tarixi şəxsiyyətlə (Həzrət Əli) Novruzun əlaqələndirilməsi isə arxetipin təsiri nəticəsində həmin real şəxsiyyətin əfsanələşdirilməsindən,

mifləşdirilməsindən sonra baş verir ki, burada real şəxsdən yox transformativ mifik obrazdan danışa bilərik.

Tədqiqat nəticəsində müəyyənləşdirilir ki, Novruz bayramı hər hansısa bir dini, dini-fəlsəfi təlimlərin (atəşpərəstlik və s.) əsasında formalaşmamışdır. Əksinə bu bayram arxaik bir ritual olaraq özünün ritual simvolları və bir sıra digər mifoloji görüşləri ilə sonralar formalaşmış dini görüşlərə, dini-fəlsəfi təlimlərə təsir etmişdir. Ritualın tonqal (od), su kimi ritual simvolları sonrakı dini təlimlərdə (eləcə də dinlərdə) bu təlimlərin ideologiyasına uyğunlaşdırılaraq mənimsənilmişdir.

Novruz mərasimləri şifahi və yazılı ədəbiyyatımızda da xüsusi yer tutur. Bu mərasimin ritual-mifoloji motivli ayinləri, adətləri şifahi xalq ədəbiyyatımızın bir sıra janrlarında, o cümlədən, kristallaşmış məzmunun forma vəhdətinə malik olan bayatılarımızda özünəməxsus formada, demək olar ki, detalbadetal əks olunur. Məsələn:

Mən aşiqəm alışar,
Zəhmət çəkər çalışar,
Novruz günü gələndə
Küsülülər barışar.

Ordan axan arxdımı?
Üzündə duvaxdımı?
Novruz gəlib yetişdi,
Ayrı duran vaxtdırımı?!

Mən aşiqəm üzülər,
Qara gözlər süzülər,
Novruzun süfrəsinə
Yeddi nemət düzülər.

Atı çapdım cilovla,
Balıq tutdum tilovla,
Açdım Novruz süfrəsin,
Bayram keçdi plovla.

Mən aşiqəm oyular,
Həm doğranar, soyular.
Novruzun süfrəsinə.
Mütləq balıq qoyular.

Uca dağın qaşu var,
Ətəyində daşu var.
Novruzun süfrəsinə
Zəfəranlı aşu var⁶.

Novruz mərasimi ilə bağlı müxtəlif ayinlərin, adətlərin keçirilməsi və digər məqamlar kifayət qədər açıq-aydın şəkildə böyük klassiklərimizin əsərlərində özünə bu və ya digər formada yer tapa bilmişdir. Bu barədə ədəbiyyatşünaslarımızdan F.F.Qasımzadə “Novruz – bahar bayramı” adlı kitabında Xəqani Şirvaninin şeirlərindən, Nizami Gəncəvinin “İsgəndərnamə”, “Leyli və Məcnun” “Xosrov və Şirin” poemalarından, Qazi Bürhanəddinin qəzəllərindən, Kişvərinin yaradıcılığından, M.Füzulinin, M.V.Vidadinin, M.P.Vaqifin əsərlərindən, M.Ə.Sabirin satirasından, M.Müşfiqin “Bayram axşamı” şeirindən, H.Cavidin və başqa görkəmli şair və yazarlarımızın əsərlərindən müxtəlif nümunə parçaları gətirməklə Novruz bayramının yazılı klassik və son dövr ədəbiyyatımızda necə əks olunmasını göstərmişdir. Həmçinin, müəllif XI əsr Azərbaycan şairi Qətran Təbrizinin “Divan” ında, orta əsr şairlərimizdən Sururinin, Şahinin, Həqirinin öz yaradıcılıqlarında Novruz bayramını vəsf və mədh etdiklərini də qeyd edir. Eləcə də M.F.Axundovun komediyalarında “Hekayəti-molla İbrahimxəlil kimyagər”, “Hekayəti-müsyö Jordan həkimi-nəbatət və dərviş Məstəli şah – caduguni-məşhur”, “Sərgüzəşti-vəzir-xani Lənkəran” dramlarında Novruz bayramı ilə bağlı məqamların əks olunduğuna da diqqətimizi yönəldir⁷.

---

⁶ Novruz bayramı ensiklopediyası. Bakı, Şərq-Qərb, 2008, “Səda” nəşriyyatı, 2008, 145-146.

⁷ Qasımzadə F.F. Novruz – bahar bayramı. Bakı, 1989, s. 41-55

Ə.Cavadın yaradıcılığında Novruz mərasimləri xüsusi yer tutur. O, öz etnoqrafik etüdlərində “Çillə şərqi”, “Yaza xıtab”, “Böyük Çillə”, “Kiçik Çillə”, “Xıdır Nəbi”, “Yel Baba”, “Qarının borcu”, “Boz ay”, “Dördatlı Yencə Gün”, “Dörd çərşənbə” şeirlərində Novruz və qış mərasimləri ilə bir sıra mərasimi, əsətiri məqamları poetik dillə təqdim edir.

“Çərşənbələr təqvim mərasimləri kimi” başlıqlı hissədə çərşənbələrin adlandırılması məsələsinə aydınlıq gətirilir. Onların qədim dini-fəlsəfi təlimlərin təsiri altında “Od şərşənbəsi”, “Su şərşənbəsi”, “Yel çərşənbəsi”, “Yer çərşənbəsi” kimi adlandırılaraq təqdim və təbliğ edilməsinin folklorşünaslığın elmi prinsipləri baxımından əsassız olduğu müəyyən edilir. Folklorşünaslıq prinsipləri nöqtəyi-nəzərindən çərşənbə rituallarının xalqın, etnosun özünün adlandırdığı kimi (“Yalançı çərşənbə”, “Əzəl çərşənbə”, “Xəbərverən çərşənbə”, “Ölü çərşənbə”si, “İlaxır çərşənbə” adları ilə) təqdim olunması və təbliği məqsədəuyğun hesab edilir.

Çərşənbələrin “ab-atəş-xak-bad” düzümünü təbliğ edən mülahizələrlə tanış olduqdan sonra məlum olur ki, çərşənbə rituallarının ritual-mifoloji əsaslarına elmi prinsiplər çərçivəsində yanaşılmamış, çərşənbələrlə bağlı görüşlərin, inancların əksini tapdığı orijinal mifoloji mətnlərə və digər folklor nümunələrinə lazımınca istinad edilməmiş (və yaxud bu və ya digər müəllif onu öz istədiyi kimi təqdim etməyə çalışmış), habelə müasir folklorşünaslıqda istifadə edilən elmi-nəzəri metodlardan yerində, çox hallarda ümumiyyətlə istifadə olunmamışdır və təbii ki, bütün bunların nəticəsində düzgün olmayan, qeyri-elmi qənaətlərə gəlinmişdir.

Burada çərşənbələrlə bağlı “ab-atəş-xak-bad” düzümünü təbliğ edən mülahizələr həm də onu göstərdi ki, bu məsələyə fəlsəfi müstəvidə yanaşıldığından çərşənbələrin ritual-mifoloji mahiyyətinin izah olunmasına cəhd edilərkən quru fəlsəfəçiliyə yol verilir. Məhz bu səbəbdəndir ki, çərşənbələrin adlandırılması məsələsində də dini-fəlsəfi, fəlsəfi görüşlərə əsaslanılır. Belə ki, şərq və antik fəlsəfi məktəblərin filosofları materiyanın və yaxud substansiyanın dörd əsas ünsürdən (su, torpaq, od və hava) yaranması (yardılması) konsepsiyasını irəli sürürdülər Elə çərşənbələrin dörd ünsürle

əlaqələndirilməsi və adlandırılması məsələsində də həmin fəlsəfi tezislərin açıq-aşkar təsiri göz qabağındadır. Halbuki, şüurun dialektik inkişafına uyğun olaraq müəyyənləşdirilən tarixi şüur pilləsində müəyyən mərhələni təşkil edən fəlsəfi təfəkkürün məhsulu olan hansısa bir fəlsəfi konsepsiya ondan qabaq meydana gəlmiş və formalaşmış mifoloji şüur (təfəkkür) mərhələsinin məhsulu sayılan ritual-mifoloji görüşlərin əsasında dura bilməz. Bu yerdə akademik R.Mehdiyevin fikirləri yerinə düşür: “Mifoloji şüur dini və fəlsəfi şüurdan daha qədim şüur tipidir. O, sinkretikdir və dinin bədii yaradıcılıq başlanğıcının, əxlaqi norma və məqsədlərin elementlərinin bölünməmiş vəhdəti kimi çıxış edir”⁸.

Mərasimin ritual simvolları olan tonqal (od) və su simvollarının da müxtəlif semantik layları üzə çıxarılır. Zaman məfumu ilə münasibət kontekstində aydın olur ki, tonqal və su ritual simvolları zamanla birbaşa əlaqəli olub ondan asılıdır. Bu ritual simvollar üst semantik qatda şər, mənfi, demonik qüvvələri qovan, kənarlaşdıran bir vasitə kimi başa düşülür. Alt semantik qatda isə Kosmoqonik (yaradılış) aktın, Xaosdan Kosmosa keçid aktının reaktuallaşdırılmasında (yenidən canlandırılmasında) iştirak edən və Xaosun aradan qaldırılması mifoloji funksiyasını özündə cəmləşdirən əsas ritual simvolları kimi anlaşılır.

Həmçinin tonqal (eləcə də su) ritual simvolunun mifoloji məkanla bağlı semantik layı da aşkarlanır. Məlum olur ki, həmin ritual simvol mifoloji məkana münasibətdə sərbəst olub, özünü birbaşa yaradılış aktının (Xaosdan Kosmosa keçidin) baş verəcəyi ilkin mifoloji məkan (dünyanın mərkəzi) kimi təqdim edir.

Ritual subyektlərinin (icraçıların) həmin ritual simvolları (tonqal, su) ilə qarşılıqlı münasibəti əsətiri qatdakı demiurqon kosmoqoniya aktını bərpası kimi daha bir arxaik semantik layı müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Çərşənbələrlə bağlı əski (ritual-mifoloji) görüşlərin əksini tapdığı mifoloji mətnlərin və digər folklor materiallarının, elmi-nəzəri metodların köməyi ilə təhlilə cəlb olunmasının nəticəsi olaraq

---

⁸ Mehdiyev R. Fəlsəfə. Dərslik. Bakı, Şərq-Qərb, 2010, s. 11

belə bir tezis irəli sürülür: çərşənbələr ilkin mifoloji görüşləri özündə reaktuallaşdırən (yenidən canlandıran) arxaik rituallardır, yaxud onların qalığıdır. Bizim gəldiyimiz qənaətə görə, bütün çərşənbə ritualları mahiyyət etibarilə eyni məqsədə, yəni “ol zaman”da (ilkin başlanğıc, mifik zamanda) kosmoqoniya (yaradılış) aktının yerinə yetirilməsini reaktuallaşdırmağa yönəlir. Bütün çərşənbələrdə, demək olar ki, oxşar adətlərin icra edilməsini nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, bütövlükdə çərşənbə ritualları eyni mifoloji funksiyanın daşıyıcısı olub, eyni ritual-mifoloji məramı xidmət edir.

Araşdırma onu da müəyyənləşdirməyə imkan verdi ki, Novruz bayramı “ol zamanda”, ilkin başlanğıc zamanda, mifik zamanda kosmoqoniya (yaradılış) aktının, Xaosdan Kosmosa keçid aktının yerinə yetirilməsini reaktuallaşdırən (yenidən canlandıran) arxaik ritualdır, yaxud arxaik ritualların qalığı, müasir variantıdır. Bu bayramın əsas mahiyyəti ritual olaraq yaradılış aktının reaktuallaşmasını təmin etməkdir.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsi aparılmış tədqiqatın yekunlaşması və elmi nəticənin məzmunundan irəli gələn ümumiləşdirmələrdən ibarətdir. Həmin ümumiləşdirmələrdə dissertasiya işində aparılan araşdırmaların qısa xülasəsi verilmişdir.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalələrində və elmi konfrans materiallarında əks olunmuşdur:

1. Zamanın mifoloji təfəkkürdə modelləşməsi. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər (otuz üçüncü kitab). Bakı, Nurlan, 2010, s. 144-152.
2. Mahmud Kaşğarının “Divanü Luğat-it-türk” kitabında təqvim mifləri. “Klassik Azərbaycan filologiyası və müasir problemlər” mövzusunda Cəfər Xəndanın 100 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2010, s. 233-236.
3. Türk zoomorfik təqvim modelinin mifoloji semantikasısı. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər (otuz dördüncü kitab). Bakı, Nurlan, 2010, s. 103-121.
4. Zamanın mifoloji təfəkkürdə modelləşməsi məsələsi. Azərbaycan xalqının özünütədqiqində ədəbiyyat və incəsənətin yeri. Beynəlxalq konfransın materialları. Bakı, Elm nəşriyyatı, 2010, 361-362.
5. Mahmud Kaşğarının “Divanü Luğat-it-türk” kitabında təqvim mifləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının aspirantlarının elmi konfransının materialları. Bakı, Elm, 2010, s. 487-489.
6. Mifoloji təfəkkürdə zamanın antropomorfik modelləşməsi. Filologiya məsələləri. № 2. Bakı, Elm və Təhsil, 2011, s. 390-395.
7. Çərşənbə ritualları. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər (otuz beşinci kitab). Bakı, Nurlan, 2011, s. 111-123.
8. Zaman məfhumunun folklorda poetik modelləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının doktorantlarının elmi konfransının materialları. Bakı, Elm, 2011, s. 314-319.
9. Mifik təfəkkürdə zamanın Dünya ağacı modelində qavranılması. “Dədə Qorqud”. Elmi-ədəbi toplu III (40) buraxılış, Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2011, s. 90-96.

10. Azərbaycan türklərinin təqvim mərasimlərinin mifoloji kökləri. Filologiya məsələləri. № 10. Bakı, Elm və Təhsil, 2011, s. 300-305.
11. Календарные обряды и обычаи тюрко-огузского мира (на основе азербайджанского фольклора). Вестник КазГЮУ. Серия «Филологические науки». № 14. Астана, 2011, с. 44-48.

СЕМАНТИКА АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ КАЛЕНДАРНЫХ МИФОВ

РЕЗЮМЕ

Диссертационное исследование посвящено изучению семантики азербайджанских календарных мифов. Многослойные, мифологические семантические ярусы календарных мифов выявляются в контексте мифологических мировоззрений национальных, общетюркских и в древних народах мира. В том числе, определяется место в мифологической системе и в специфике календарных мифов.

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы, научная новизна, цель, задачи и методы исследования, теоретическая и практическая значимость работы.

В первой главе «В мифологическом мышлении время и календарь» рассматривается вопрос материализации и восприятия понятия времени разных моделей в национальном общетюркском мышлении. Здесь объясняется что первобытный человек воспринимает внешний мир в синкретической форме. Поэтому понятие времени (пространственно-временной континуум) воспринимается в образе различных животных (как зооморфические модели), в виде растений, особенно в виде Мирового Дерева (как биоморфические модели), также в виде неодушвленных существ (Луны, Солнца, яблок, абрикосов).

В этой главе также определяется, что в нашем фольклорном мышлении понятие времени (Календарь) представляется как поэтическая модель. Здесь выявляются мифологические семантические ярусы двенадцати чисел, связанных со временем (пространственно-временной континуумом).

Во второй главе «Ритуально-мифологическая семантика календарных мифов» рассматриваются такие важные вопросы,

как установление ритуально-мифологической сути символов праздника Новруза, ритуала Чаршенбы и т.д.

Здесь исследуется отражение праздника Новруза в конкретном письменном источнике. Эти источники используются для выявления ритуально-мифологических семантических ярусов праздника Новруз. Освещается связь этого праздника с историческими личностями. Как архаичный ритуал определяются направления воздействия религиозно-философских взглядов символов ритуала праздника Новруз.

Объясняется также вопрос названия Чаршенбы, выявляется ритуально-мифологическая семантика символов «огонь» (костер) и «вода».

В исследовании устанавливается, праздник Новруз это - архаичский ритуал или это - современный вариант данного архаичного ритуала, который реактуализирует выполнение космогонии, или же является переходным актом из Хаоса в Космос в первобытном, мифическом времени («время оно»).

В заключении представлены основные выводы, и обобщения вытекающие из содержания диссертации.

SEMANTICS OF CALENDAR MYTHS OF AZERBAIJAN

SUMMARY

The thesis dedicates learning of semantics calendar myths of Azerbaijan. The mythological semantics layers of the calendar myths had been discovered in the mythological view of national, Turks and people of old world. Also have been defined specific characters of calendar myths in the mythological system.

The thesis consisted of introduction, two chapters and conclusion part. Required explanations regarding current interests, academic modernity, purpose and methods of the work and theoretical and practical importance of the work are given in the introductory part.

In the first chapter titled “Time and calendar in the mythological thinking” were investigated problem of mastering Time conception materialize as form different models in the turk and national mythological thinking. Here were explained that, in the mythological thinking the time conception are master in the syncretise form, because according to the mythological thinking Time conception were perceived in the image of deferent animals (as the zoomorphic models), in the image of man (as the anthropomorphic models) in the image of plant especially image of Wold Tree (as biomorphic models), also in the image of lifeless being (The Sun, The Moon, an apple, an apricot).

In this chapter were determined that The Time (Calendar) conception presents as poetics models in the folklore thinking.

In here discover the mythological semantics layers of the number of twelve connected with time (time-place continuum).

In the second chapter named “Time and calendar in the mythological thinking” mythological semantic layers of the calendar myths discover in the context of mythological meetings of the people of national, all-Turkish and old world. In this chapter are defined

ritual-mythological semantics of the calendar ceremonies, Novruz holiday and “Thershanbe” rituals.

Problem of the connecting with historical personalities of the holiday is defined. It is clarified problem of naming of the “Thershanbe” rituals. It is revealed different semantic layers of ritual symbols of Novruz bonfire (fire) and water. In the thesis are defined that Novruz holiday is primary beginning of the Time, of the cosmogony (of the creation act) in the mythic time or reactualization (realization) archaic rituals carrying out of the act of to passage from Chaos to the Cosmos, or it is modern variant of the archaic ritual.

Required generalizations regarding the concept of the thesis are took part in the conclusion chapter.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙЖАНА
ИНСТИТУТ ФОЛЬКЛОРА**

На правах рукописи

РАМИН НОВРУЗАЛИ ОГЛЫ АЛЛАХВЕРДИЕВ

**СЕМАНТИКА АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ
КАЛЕНДАРНЫХ МИФОВ**

10.01.09 – Фольклористика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

Диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

БАКУ - 2012